

Т. М. Кучер*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

В сучасних умовах розвитку економіки нашої держави, інтеграції до європейських стандартів право на судовий захист своїх прав, свобод та інтересів є невід'ємним правом фізичних і юридичних осіб, встановленим Конституцією України та розробленими на її основі Законами, іншими нормативно-правовими актами, що повинно призводити до обов'язкового його дотримання та виконання всіма суб'єктами держави. Велика кількість спірних правовідносин виникає з приводу цивільних прав, свобод та обов'язків осіб. Судовий захист таких відносин здійснюється у порядку цивільного судочинства України. Кожна особа повинна мати можливість безперешкодно звернутися до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, а держава зобов'язана створити відповідні умови для реалізації цієї можливості. Дослідження та аналіз такого правового інституту як право на судовий захист, його правову природу, аспекти має не просто теоретичний, а й практичний зміст, бо забезпечення чіткого усвідомлення громадянами суті вказаних категорій допоможе ефективно використовувати його при здійсненні гарантованих державою можливостей у зверненні до суду за захистом, розгляду по суті та винесенні рішення.

Право на судовий захист — це певна правова категорія, що дуже широко застосовується і на побутовому рівні серед населення, і на законодавчому рівні та в правовій доктрині. Багато наукових праць, теоретичних розробок учених присвячено дослідженню правової природи права на судовий захист, його змістовній характеристиці (Л. А. Ванеєва, С. І. Вільнянський, М. А. Гурвич, А. О. Добровольський, Н. І. Матузов, С. Я. Фурса, К. С. Юдельсон та ін.). Однак, незважаючи на спільність поглядів науковців щодо необхідності дослідження такої правової категорії, в теорії цивільного процесуального права виникає багато дискусій щодо його внутрішнього наповнення, юридичного змісту, специфічних ознак, що зумовлює потребу подальшого наукового дослідження. Як невіршену частину загальної проблеми можна визначити неврегульованість питання щодо правової природи права на судовий захист, невизначення аспектів його реалізації.

Мета дослідження полягає у проведенні системного аналізу правової природи права на судовий захист, аспектів його реалізації, формулювання теоретичних положень та практичних висновків, спрямованих на ефективне забезпечення захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів права на звернення до суду у цивільному судочинстві.

Так, перша група вчених безпосередньо пов'язують поняття права на судовий захист з правом на пред'явлення позову і досліджують його поняття в контексті розгляду останнього¹. Учені іншої групи розглядають право на судовий захист як окремий інститут цивільного процесуального права². Самостійної точки зору дотримується С. Я. Фурса, яка вважає, що право на судовий захист — юридичний інститут як матеріального, так і процесуального права. Його процесуальна форма — це цивільні процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до суду і передбачають межі дозволеної законом поведінки осіб, що беруть участь у справі. Зокрема в межах цивільних процесуальних відносин визначають право на звернення до суду за судовим захистом. Матеріальний зміст цього інституту — це право на задоволення цих вимог, тобто право на судовий захист охоронюваного законом інтересу та порушеного чи оспорюваного права³.

© Кучер Т. М., 2008

* асистент кафедри правознавства Криворізького економічного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

¹ Алексеев С. С. Общая теория права. — М.: Юридическая литература, 1982. — Т. 2. — С. 125; Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. — М.: Рос. право, 1992. — С. 155; Добровольский А. А. Право на иск и право на удовлетворение иска // Вопросы развития и защиты прав граждан и социалистических организаций. — Калинин, 1978. — С. 57-66; Лупеник Д. Д. Судопроизводство по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации (Серия "Судебная практика"). — Х.: Харьков юридический, 2005. — С. 30-31; Явич С. С. Общая теория права. — М. Юридическая литература, 1982. — С. 177.

² Ванеєва Л. А. Реализация конституционного права граждан на судебную защиту в гражданском судопроизводстве. — Владивосток, 1988. — С. 15-16; Викут М. А. Иск как элемент права на судебную защиту, его юридическая природа и обоснование // Вопросы теории и практики гражданского процесса. — Саратов, 1976. — С. 48-52; Вязовченко О. В. Эффективность процессуального механизма реализации конституционного права на судебную защиту: некоторые аспекты и проблемы // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. — № 1 (2001). — М., 2002. — С. 73; Терехова Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты. — М.: Волтерс Клувер, 2007. — С. 2; Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: Навч. посіб. — К., 1999. — С. 12.

³ Фурса С. Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: Навч. посіб. — К., 1999. — С. 12.

Вбачається, що в першому випадку не враховано сучасні принципи та норми, закріплені в новому ЦПК України, а саме: в разі розгляду права на судовий захист в розрізі тільки права на пред'явлення позову залишаються поза увагою вчених та науковців такі встановлені цивільним процесом форми захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів осіб як окреме провадження, наказне провадження. Друга група науковців вірно визначає правове положення права на судовий захист, зокрема тому, що охоплюється не тільки інститут позовного провадження, а й всі інші юридичні інститути й категорії закріплені і врегульовані нормами цивільного процесуального законодавства та притаманні цьому окремі норми та інститути, що надають йому право виступати як самостійний інститут цивільного процесу, однак не розкрито суть та внутрішнє наповнення даного інституту. Вважаємо, С. Я. Фурса більш точно характеризує право на судовий захист, оскільки розкриває зміст цього інституту. Цей підхід підтверджується і тими обставинами, що право на судовий захист включає не тільки можливість подання до компетентного юрисдикційного органу — суду правової вимоги (заяви) з метою захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод та інтересів в установленому законом порядку і розпочати діяльність по розгляду і вирішенню справи з спірних правовідносин., а й можливість наряду з особою, яка ініціювала судову діяльність іншими особами, які беруть участь у справі, користуватися наданими та гарантованими законом засобами правового захисту, передбаченими ЦПК України.

Крім того, як перша, так і друга група розглядають право на судовий захист в вузькому розумінні, безпосередньо пов'язуючи право на судовий захист з обов'язковим моментом звернення до суду. На наш погляд, право на судовий захист — це соціальне явище, яке об'єктивно існує в певному суспільному середовищі незалежно від волі конкретних осіб. Право на судовий захист само по собі існує завжди, оскільки воно надане та гарантоване державою. Дане твердження підтверджується п. 3 ст. 3 ЦПК України, що відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Проте особі надається право на захист, а не такий обов'язок і тому особа, яка вважає, що її права, свободи чи інтереси порушені, оспорювані чи не визнані, може реалізувати його шляхом звернення до суду за їх захистом. Норми матеріального права (ст. 19 ЦК України) також вказують на власну волю особи щодо права на захист шляхом прямої вказівки “на власний розсуд”. У зв'язку з цим можна виділити два аспекти в реалізації права на судовий захист:

1. Звернення до суду особою за захистом і фактично використання гарантованого державою права на судовий захист. В цьому аспекті може бути два способи захисту а) звернення до державних органів (суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України (Закон України “Про судоустрій України”); б) до недержавних органів — третейського суду (Закон України “Про третейські суди”) за наявності укладення між сторонами третейської угоди.

2). Не звернення особою за захистом, тобто небажання особи скористатися таким процесуальним засобом як право на судовий захист. Отже, таке право надано та гарантоване державою, проте вибір щодо застосування такого права належить особі шляхом її волевиявлення. При незверненні до суду особа може користуватися таким способом захисту як самозахист, передбачений ст. 19 ЦК України. В будь-якому разі право на судовий захист гарантується, це є свободою вибору, навіть якщо використані інші способи захисту: звернення до органів міліції, прокуратури, податкових органів, підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності тощо в адміністративному порядку, третейського суду, самозахист.

Виходячи з зазначених аспектів, за результатом вибору особи право на судовий захист можна розподілити на потенційне та фактичне. Фактичним воно буде при волевиявленні особи і зверненні її до суду за захистом, потенційним, коли особа знає про таку можливість, але не користується нею. Проявом виявлення права на судовий захист буде саме момент звернення до суду за захистом. Тобто, право на судовий захист в широкому розумінні — це певне абстрактне поняття, про яке всі особи знають і розуміють його, але безпосередній його прояв, порушення процесуальної діяльності, залучення для цього всіх притаманних йому процесуально-правових інститутів, принципів, норм починає діяти тільки в момент звернення особи за захистом, тобто виявлення волі особою, яка направлена на захист порушеного, оспорюваного або невизнаного права, свободи чи інтересу. А процесуальна сторона його полягає в можливості права на звернення до суду за захистом

об'єктів особами, а не самому праву на звернення до суду, тому необхідно розглядати питання права на судовий захист у широкому значенні.

Тобто, можливість особою звернутися до юрисдикційних органів за захистом (право на звернення до суду), розгляд справи по суті, винесення судових рішень по справі (процесуальна сторона) та задоволення вимог, пов'язаних із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів ву сукупності складають систему юридичних гарантій. Проте вбачається, що не завжди при використанні особою процесуальної сторони права на судовий захист буде досягнуто і матеріальний зміст цього права, оскільки відповідно до ЦПК України при наявності певних умов суд може відмовити у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122 ЦПК України) і тоді особа, що звертається до суду за захистом, не досягне матеріальної сторони права на судовий захист.

Таким чином, вважаємо, що *право на судовий захист* — система юридичних гарантій захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод чи інтересів осіб, яка гарантується та забезпечується державою. Саме сукупність усіх цих обставин і дозволяє виділити право на судовий захист у самостійний інститут цивільного судочинства зі своїм сутнісним і змістовним навантаженням.

Від права на судовий захист необхідно відрізнити право на звернення до суду за захистом. Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Тобто, для порушення діяльності судів загальної юрисдикції в порядку цивільного судочинства необхідна вольова дія особи по зверненню до суду із заявою за захистом своїх прав, свобод чи інтересів.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки: право на судовий захист є більш широким поняттям ніж право на звернення до суду за судовим захистом, бо включає в себе не тільки можливість захисту особою своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів, яка звертається до юрисдикційного органу з правовою вимогою, а й можливість використання іншими особами, які беруть участь у справі процесуальних і матеріальних правових засобів для відстоювання своєї правоти, своїх інтересів, тобто можливість представлення своєї точки зору з приводу даного питання, обґрунтування своєї правової позиції, оспорювання або визнання тих чи інших обставин, які зробили можливим звернення до суду з правовою вимогою. Як і кожному самостійному інституту права, інституту права на судовий захист в цивільному судочинстві притаманні такі основні категорії: об'єкти та суб'єкти. Вбачається, що право на судовий захист можна розглядати в об'єктивному і суб'єктивному розумінні.

Таким чином, *право на судовий захист в об'єктивному — розумінні* це система правових норм, що регулюють правовідносини щодо права на судовий захист. Такі правові норми у сукупності утворюють відповідний інститут права на судовий захист. До інституту права на судовий захист мають належати основні норми, які закріплюють регулювання таких правовідносин: принципи права, права та обов'язки учасників, форми права на звернення до суду, процесуальні строки, судові витрати тощо. *Право на судовий захист в суб'єктивному значенні* — це надана й гарантована законом особі можливість (правомочність) у сфері права на судовий захист. Тобто, означає міру можливої поведінки особи щодо належних їй об'єктів і гарантування додержання їх іншими особами шляхом застосування визначених та гарантованих державою засобів захисту.

Здобуті наукові результати можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях права на судовий захист як самостійного правового інституту з метою його більш ефективного усвідомлення та застосування в практичній діяльності.

Стаття рекомендована до друку кафедрою правознавства Криворізького економічного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (протокол № 2 від 26 вересня 2008 року)

